

Ігор Іванович Балицький,

кандидат технічних наук, начальник кафедри прикордонного контролю
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана
Хмельницького, м. Хмельницький

ОБҐРУНТУВАННЯ ШЛЯХІВ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІН КАФЕДРИ ПРИКОРДОННОГО КОНТРОЛЮ

У статті подано обґрунтування шляхів формування у майбутніх офіцерів-прикордонників пізнавальної активності в процесі вивчення дисциплін кафедри прикордонного контролю.

***Ключові слова:** пізнавальна активність, шляхи формування, дисципліни кафедри прикордонного контролю, майбутні офіцери-прикордонники.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний етап розвитку Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) характеризується змінами, що відбуваються не лише у сфері охорони державного кордону, але й в системі підготовки персоналу прикордонного відомства. Сучасний офіцер-прикордонник повинен мати високий рівень інтелектуального розвитку, творче мислення, достатній рівень професійних знань і вмінь, а також організаторські здібності та здатність до постійного професійного самовдосконалення.

Навчально-виховний процес у вищому військовому навчальному закладі, на відміну від цивільного, має особливу організацію. Це пов'язано з тим, що за весь період навчання курсанти одночасно повинні здобути дві спеціальності: цивільну і військову, що вдвічі збільшує обсяг знань та вмінь, які необхідно опанувати майбутнім фахівцям. Досвід роботи викладачів у Національній академії Державної прикордонної служби України (далі – НАДПСУ) свідчить про те, що професійні якості, необхідні майбутнім офіцерам-прикордонникам для виконання завдань з охорони державного кордону, ефективно формуються

лише за умови високої пізнавальної активності курсантів. Тому проблема пошуку шляхів її формування набуває особливого значення на сучасному етапі розвитку педагогічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Результати аналізу наукових джерел підтверджують, що на всіх етапах розвитку педагогічної думки до проблеми формування пізнавальної активності студентів і курсантів зверталось багато науковців. Загальні проблеми активізації пізнавальної діяльності особистості досліджували Б. Ананьєв, А. Барабанщиков, А. Вербицький, В. Вергасов, Л. Виготський, І. Зимня, І. Зязюн, М. Козяр, Н. Кузьміна, П. Підкасистий, С. Рубінштейн, В. Сластьонін, Д. Узнадзе, Г. Щукіна та ін. Окремі аспекти формування пізнавальної активності студентів і курсантів розглядалися у дисертаційних дослідженнях А. Аврамчук, І. Антипової, Л. Боровик, О. Вальчук, В. Гапонової, О. Горохівського, О. Діденка, О. Дороніна, В. Зеленого, М. Нецадима, Т. Пепельніциної, О. Торічного, В. Тюріної, В. Ягупова та інших.

Разом із тим, незважаючи на значну кількість існуючих досліджень з цієї проблеми, на сьогодні питання формування пізнавальної активності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення дисциплін кафедри прикордонного контролю є недостатньо дослідженим.

Мета статті полягає в обґрунтуванні шляхів формування пізнавальної активності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення дисциплін кафедри прикордонного контролю.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Результати аналізу психолого-педагогічної літератури свідчать про те, що існує декілька підходів до розуміння сутності поняття “пізнавальна активність”. Її розглядають і як якість діяльності, і як рису особистості, і як особистісне утворення. На думку Т. Шамової, пізнавальна активність – це якість діяльності, що виявляється у ставленні до змісту та процесу учіння, у прагненні до ефективного опанування знань і способів діяльності, у мобілізації морально-

вольових зусиль для досягнення навчально-пізнавальної мети [1]. І. Харламов пізнавальну активність трактує як інтенсивну мисленнєву діяльність у процесі вивчення навколишнього світу й опанування системи наукових знань [2, с. 7]. В. Лозова розглядає пізнавальну активність як рису особистості, яка виявляється в її ставленні до пізнавальної діяльності, що передбачає стан готовності, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на засвоєння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань і способів діяльності, а також знаходить вияв у якості пізнавальної діяльності [3, с. 27]. Є. Коротаєва під поняттям “пізнавальна активність” розуміє особистісну якість, яка набувається, закріплюється та розвивається в результаті особливим чином організованого процесу пізнання і з урахуванням індивідуальних та вікових особливостей тих, хто навчається [4]. Г. Щукіна трактує пізнавальну активність як особистісне утворення, що характеризує інтелектуальний відгук на процес пізнання, розумово-емоційну чутливість у пізнавальному процесі і виражає особливий стан того, хто навчається, та його ставлення до діяльності [5, с. 18].

Проведений теоретичний аналіз проблеми свідчить про необхідність пошуку й обґрунтування шляхів формування пізнавальної активності у майбутніх офіцерів-прикордонників, ураховуючи специфіку діяльності ДПСУ щодо здійснення прикордонного контролю в пунктах пропуску через державний кордон, вимоги до професійної компетентності офіцерів ДПСУ та особливості їхньої підготовки.

З урахуванням вимог Болонської декларації до системи вищої освіти важливого значення в процесі професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників набуває індивідуальний підхід, який передбачає врахування вікових особливостей курсантів, їхніх індивідуальних здібностей, рівня мотивації і розумового розвитку. На думку Інге Унт, “добре організований навчальний процес не повинен нівелювати індивідуальні особливості, а навпаки, повинен вести до зростання індивідуальних відмінностей, до розвитку індивідуальності кожного, хто навчається” [6].

Індивідуальний підхід при вивченні дисциплін кафедри прикордонного контролю містить розробку комплексу спеціальних тематичних завдань, які відрізняються за рівнем складності. Так, науково-педагогічним складом кафедри прикордонного контролю використовуються при проведенні занять подібні комплекси вправ, які передбачають вирішення курсантами, які мають низький рівень підготовки, більшої кількості типових завдань для засвоєння знань. При цьому курсанти з високим рівнем підготовки мають можливість виконувати більш складні додаткові завдання, що сприяють поглибленню знань з теми, що вивчається. Подібна градація завдань допомагає зберегти інтерес курсантів, які мають високий рівень підготовки, до навчального матеріалу, не ігноруючи при цьому потреб курсантів із низьким рівнем в отриманні допомоги у засвоєнні та закріпленні знань.

Застосування проблемних і дослідницьких методів навчання, які спонукають до самостійного відкриття знань, також стимулює розвиток пізнавального інтересу курсантів. На думку М. Фіцули, проблемне навчання передбачає застосування послідовних та цілеспрямованих пізнавальних завдань, виконуючи які, студенти активно засвоюють нові знання. Суттєвою рисою проблемного навчання вчений вважає здатність формувати творче мислення особистості і прищеплювати навички наукового пошуку [7, с. 371].

Відомо, що проблемне навчання стимулює розвиток пізнавальних потреб, тобто спонукає до активної участі у вирішенні навчально-пізнавальних завдань, стимулює розвиток творчого мислення, яке сприяє вирішенню нетипових ситуацій, у тому числі й таких, що можуть виникати при виконанні офіцерами-прикордонниками завдань з охорони державного кордону в пунктах пропуску на шляхах міжнародного сполучення. Тому при викладанні дисциплін кафедри прикордонного контролю слід використовувати прийоми навчання, при яких курсанти залучаються до пошуку шляхів вирішення поставленої проблеми, а не просто змушені завчати отриману під час заняття інформацію. При цьому елементи проблемного навчання потрібно застосовувати на всіх етапах заняття для того, щоб постійно підтримувати інтерес курсантів до теми, що вивчається.

При проблемному навчанні відбувається мимовільне запам'ятовування, тобто без особливих зусиль, на відміну від традиційного навчання, при якому завчені правила досить швидко забуваються.

Пізнавальна активність курсантів формується, коли курсанти впевнені в необхідності знань для подальшого їх застосування у професійній діяльності. На заняттях необхідно використовувати такі проблемні завдання, при виконанні яких курсанти можуть на власному досвіді переконатися в необхідності знань щодо прикордонного контролю. При цьому необхідно враховувати, що отримані знання і вміння потрібно постійно застосовувати на практиці, оскільки, якщо вивчений матеріал мало використовується або зовсім не використовується надалі, у курсантів може виникнути відчуття, що знати його не обов'язково.

На заняттях з дисциплін кафедри прикордонного контролю при викладанні нового навчального матеріалу науково-педагогічний склад кафедри застосовує прийоми, спрямовані на розвиток мислення. Курсант, який самостійно здійснив аналіз запропонованого явища чи процесу, шляхом порівняння знайшов причинно-наслідкові зв'язки та, узагальнивши наявну інформацію, зробив певні логічні висновки, не може сприймати навчальний матеріал пасивно.

Значними можливостями щодо формування пізнавальної активності характеризуються також і дослідницькі методи навчання, за допомогою яких науково-педагогічний склад кафедри прикордонного контролю стимулює курсантів до процесу навчання, поглиблення знань. Викладачі лише спрямовують діяльність курсантів, підказують шляхи добування інформації. Подібний вид роботи сприяє розвитку пізнавальних навичок, здібностей до самоосвіти, а також розвиває цілеспрямованість, наполегливість, ініціативність та відповідальність.

Науково-дослідна діяльність курсантів спрямована на підвищення якості підготовки фахівців, активізацію їхніх творчих потенціалів. Залучення курсантів до наукового товариства, одне з відділень якого постійно діє на

кафедрі прикордонного контролю, сприяє поглибленню ними знань і підвищує інтерес до вивчення дисциплін кафедри.

Формуванню пізнавальної активності курсантів сприяє актуалізація важливих для майбутнього спеціаліста професійних мотивів. На думку А. Вербицького, вирішення цього завдання є можливим на основі контекстного підходу, який потребує посилення професійної спрямованості навчання шляхом моделювання в ньому предметного та соціального контексту майбутньої діяльності курсантів [8].

Професійно спрямоване навчання сприяє забезпеченню усвідомлення курсантами значущості всіх складових прикордонного контролю у професійній діяльності офіцерів-прикордонників. Необхідно ознайомлювати курсантів із майбутньою професійною діяльністю, вимогами, які ДПСУ висуває до знань, умінь та якостей офіцера-прикордонника. Стійкий пізнавальний інтерес у курсантів до вивчення прикордонного контролю залежить від інтересу до обраної професії, який завжди підвищується, коли викладач ставить проблемні питання, пов'язані з практичною діяльністю ДПСУ, прикладами з власного досвіду.

Усі навчальні дисципліни кафедри прикордонного контролю самі по собі безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю офіцерів-прикордонників. Проте, кращому розумінню навчального матеріалу сприяє його вивчення в комплексі різних дисциплін. Знання та вміння застосування технічних засобів прикордонного контролю надають можливість вивчити ознаки підробки паспортних документів, і навпаки знання видів підробок паспортних документів та їх ознак сприяють висвітленню можливостей, які надають технічні засоби прикордонного контролю. У зв'язку з цим, на кафедрі прикордонного контролю передбачено проведення комплексних практичних занять з дисциплін: “Технічні засоби прикордонного контролю”, “Перевірка документів”, “Служба прикордонних нарядів в пунктах пропуску через державний кордон” і “Здійснення прикордонного контролю”.

Одним із шляхів формування пізнавальної активності майбутніх офіцерів-прикордонників є реалізація принципу активності в навчанні. Забезпечення суб'єктної позиції курсантів у навчальному процесі досягається шляхом використання активних та інтерактивних методів навчання. А. Маркова під впливом пізнавальної активності розуміє всі види активного ставлення до навчання як пізнання, його значення, а також всі види пізнавальних мотивів [9, с. 45]. На думку А. Вербицького, активне навчання означає перехід від регламентуючих, алгоритмізованих, програмованих форм і методів організації дидактичного процесу у вищому навчальному закладі до розвиваючих, проблемних, дослідницьких, пошукових, які сприяють виникненню пізнавальних мотивів, інтересу до майбутньої професійної діяльності, умов для творчості та спілкування у навчанні [8, с. 43].

Вивчення досвіду роботи вищих навчальних закладів свідчить, що розподілення методів навчання на традиційні й активні є досить умовним, оскільки будь-який оптимально застосований метод з урахуванням наявних умов завжди підвищує активність. Проте, активне навчання має низку особливостей. По-перше, при активній формі навчання активність має не короткочасний характер, а триває впродовж усієї діяльності того, хто навчається. По-друге, курсанти постійно взаємодіють із викладачем. По-третє, активне навчання передбачає широке використання засобів організації самостійної роботи.

Інтерактивні методи навчання передбачають не просто вирішення проблем, а спільне їх вирішення з активною взаємодією та спілкуванням курсантів між собою. Подібні методи надають можливість створювати будь-які ситуації, що можуть виникнути в пункті пропуску через державний кордон, і здійснювати пошук можливих шляхів їх вирішення. Курсанти активно беруть участь у рольовій грі, оскільки при її проведенні розглядаються реальні життєві ситуації професійної спрямованості, відображаються реальні особливості майбутньої професії офіцера ДПСУ, що значною мірою стимулює пізнавальну активність курсантів. Окрім того, проведення занять методом рольової гри

руйнує емоційні перешкоди, які можуть виникнути у курсантів, а також долає їх невпевненість та нерішучість у своїх діях.

Науково-педагогічний склад кафедри прикордонного контролю активно впроваджує в навчальний процес НАДПСУ проведення тренінгів із застосуванням активних та інтерактивних методів навчання. Так, на кафедрі було запроваджено й апробовано тренінг з перевірки документів, який підтвердив свою ефективність високими результатами успішності курсантів та їхнім позитивним ставленням до подібних занять. Такі тренінги проводяться також із дисципліни “Здійснення прикордонного контролю” щодо виявлення викраденого автотранспорту. Також заплановано тренінги і з інших дисциплін кафедри.

Уперше викладачами кафедри запропоновано залучати курсантів старших курсів до проведення занять із молодшими курсами. Професійна діяльність офіцера-прикордонника передбачає проведення ним занять з підлеглим особовим складом. Таким чином, залучення курсантів до проведення занять допоможе їм набути певних навичок, а також виступити в ролі суб’єкта навчання. Подібні заходи вимагають від курсантів старших курсів високого рівня підготовки й є сильним стимулюючим засобом до опанування навчального матеріалу. При цьому в старшокурсників виникає потреба відчувати впевненість в собі і пережити стан успіху.

Отже, при активному та інтерактивному навчанні відбувається осмислення та усвідомлення навчального матеріалу, що сприяє якісному засвоєнню необхідних професійних знань, умінь та навичок. Окрім того, такі форми навчання передбачають тісний зв’язок із майбутньою професійною діяльністю.

Для формування пізнавальної активності курсантів необхідно поєднувати різні режими роботи на занятті: індивідуальний, фронтальний, груповий. Таке поєднання надає можливість збільшити час активної роботи кожного курсанта.

Фронтальний режим роботи на занятті має великі педагогічні можливості. Курсант має можливість почути різні варіанти відповіді, після чого – дати свій

варіант. При цьому кожен курсант може оцінити відповіді своїх однокурсників і порівняти їх зі своєю, тобто оцінити свою діяльність.

Індивідуальна форма роботи передбачає роботу з різного роду роздатковим матеріалом, розробленим викладачем з урахуванням індивідуальних можливостей кожного курсанта.

Особливе значення для активізації діяльності курсантів має груповий режим роботи, який характеризується спільною діяльністю та безпосередньою взаємодією між курсантами в малих групах по 3–5 осіб. Групи можуть виконувати однакові або різні завдання, готуючи при цьому колективний звіт для виступу перед усією аудиторією.

Важливе місце у процесі формування пізнавальної активності майбутніх офіцерів-прикордонників при вивченні дисциплін кафедри прикордонного контролю посідає позитивна мотивація навчально-професійної діяльності. Наближення навчально-пізнавальної діяльності курсантів до реальної професійної діяльності у поєднанні з проблематизацією змісту навчання сприяє формуванню мотивації пізнавальної активності курсантів.

Згідно зі законом Єркса-Додсона, ефективність діяльності залежить від сили мотивації. Тобто, чим сильніше спонукання до дій, тим вищою є результативність діяльності.

Одним із шляхів забезпечення пізнавального інтересу до навчальної дисципліни є створення сприятливої атмосфери на заняттях, атмосфери доброзичливості, нейтралізації стану тривожності тих, хто навчається. Курсанти повинні впродовж усього заняття відчувати впевненість і переживати стан успіху.

Одним із різновидів мотивації є змагальність. Створення змагальності в процесі навчання сприяє формуванню пізнавальної активності, оскільки є сильним стимулом до набуття знань, умінь та навичок.

На кафедрі прикордонного контролю було започатковано проведення конкурсу на кращого фахівця з питань прикордонного контролю. Конкурс містить у собі близько 10 завдань, які охоплюють теоретичні та практичні

положення з усіх дисциплін кафедри. Це і тестові завдання на перевірку рівня теоретичної підготовки, і практичні завдання з виявлення підробок у паспортних документах, використання технічних засобів прикордонного контролю, оформлення відповідних нормативних документів тощо. Не зважаючи на те, що у конкурсі беруть участь лише курсанти четвертого курсу, які вже вивчили всі навчальні дисципліни кафедри і мають необхідні знання та вміння, викладачі кафедри повідомляють курсантам усіх курсів про проведення цього конкурсу на початку вивчення всіх навчальних дисциплін для постійного підтримання їхнього пізнавального інтересу і стимулу до вивчення необхідного матеріалу.

Формування пізнавальної активності майбутніх офіцерів-прикордонників забезпечується емоційною насиченістю заняття. Яким би цікавим не був навчальний матеріал, його не засвоять курсанти, якщо викладач буде монотонно його доводити без стимулювання їхньої розумової діяльності. Роль викладача – організовувати навчально-пізнавальну діяльність курсантів, тобто здійснювати пошук шляхів формування їхньої пізнавальної активності при вивченні навчальних дисциплін.

Висновки. Результати аналізу психолого-педагогічної літератури та практичного досвіду науково-педагогічного складу кафедри прикордонного контролю надали можливість визначити основні шляхи формування пізнавальної активності майбутніх офіцерів-прикордонників, якими є: індивідуальний підхід у процесі професійної підготовки курсантів; застосування проблемних та дослідницьких методів навчання; професійна спрямованість навчання; актуалізація професійних мотивів; забезпечення суб'єктної позиції курсантів у навчальному процесі шляхом використання активних та інтерактивних методів навчання; залучення курсантів старших курсів до проведення занять з навчальних дисциплін кафедри; поєднання різних режимів роботи на занятті; позитивна мотивація навчально-професійної діяльності; створення змагальності та сприятливої атмосфери на заняттях, а також забезпечення емоційної насиченості заняття.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку полягають у розробці методичних рекомендацій науково-педагогічному складу щодо формування пізнавальної активності майбутніх офіцерів-прикордонників при вивченні дисциплін кафедри прикордонного контролю.

Список використаної літератури

1. Шамова, Т. И. Активизация учения школьников / Т. И. Шамова. – М. : Педагогика, 1982. – 209 с.
2. Харламов, И. Ф. Активизация учения школьников / И. Ф. Харламов. – Минск : Народная Асвета, 1970. – 158 с.
3. Лозова, В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / В. І. Лозова ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – 2-е вид., доп. – Харків : ОВС, 2000. – 175 с.
4. Коротаева, Е. В. Педагогические взаимодействия и технологии : монографические исследования / Е. В. Коротаева. – М. : Academia, 2007. – 256 с.
5. Щукина, Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе / Г. И. Щукина. – М. : Просвещение, 1979. – 160 с.
6. Унт, И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения / Инге Унт. – М. : Педагогика, 1990. – 192 с.
7. Степанов, О. М. Основы психологии і педагогіки : навчальний посібник / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 520 с.
8. Вербицкий, А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А. А. Вербицкий. – М. : Высш. шк., 1991. – 207 с.
9. Маркова, А. К. Формирование мотивации учения / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М. : Просвещение, 1990. – 192 с.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент Блощинський І. Г.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2013.

Балицкий И. И. Обоснование путей формирования познавательной активности будущих офицеров-пограничников в процессе изучения дисциплин кафедры пограничного контроля

В статье представлены обоснования путей формирования у будущих офицеров-пограничников познавательной активности в процессе изучения дисциплин кафедры пограничного контроля.

***Ключевые слова:** познавательная активность, пути формирования, дисциплины кафедры пограничного контроля, будущие офицеры-пограничники.*

Balytskyi I. I. Substantiation of ways of formation of cognitive activity of future officers-borderguards in the process of studying the disciplines of border control department

The article deals with substantiation of ways of formation of cognitive activity of future officers-borderguards in the process of studying the disciplines of border control department.

***Key words:** cognitive activity, ways of formation, disciplines of border control department, future officers-borderguards.*